

BÂRÛNÎ, Süleyman Paşa

(سليمان باشا الباروني)

Süleymân b. Abdillâh el-Bârûnî
(1870-1940)

Libyalı siyasi lider.

Trablusgarp'a bağlı Kâbâv'da doğdu. Cebelinfüse'nin eski ve köklü bir Berberî ailesine mensuptur. Tunus, Cezayir ve Mısır'da eğitim gördükten sonra ülkesine döndü. Ayrılıkçı fikirlerle sahip olduğu ve bir İbâzî imamlık kurmak gayesiyle çalıştığı için Osmanlı hükümetinin takibatına mâruz kaldı, fakat daha sonra affedildi. İstanbul'da oturması istendiği halde o Kahire'ye kaçtı. Kurduğu bir matbaada eski İbâzî eserlerini neşretti ve bir gazete çıkardı, 1908'e kadar orada kaldı. Daha sonra Cebel sancağını temsilen Meclis-i Meb'ûsan'a girdi. İstanbul'a gelip yoğun bir çalışmayla iki ay gibi kısa bir sürede Türkçe'yi öğrendi. İtalyanlar 1911'de Trablusgarp'ı işgal edince Libya'ya döndü ve Arap mukavemet hareketinin öncüsü oldu. 1912'de Lozan'da Osmanlılar'la İtalyanlar arasında anlaşma imzalandıktan sonra da faaliyetlerine devam etti. Bârûnî 1913'te İstanbul'a dönünce kendisine "paşa" unvanı verilerek Meclis-i Âyân'a seçildi. Osmanlı Devleti 1914'te I. Dünya Savaşı'na girince Bârûnî, Enver Paşa'nın kardeşi Nûri Bey ile Selum'a (Sollum) gönderildi. Burada Senûşîler'in lideri Ahmed eş-Şerîf'i İngilizler'e karşı harekete geçmeye teşvik etti. Ancak Senûşî'yi İngilizler'e mukavemete zorladığı anlaşıncaya tutuklandı. 1915'te hapisneden kaçtı. 1916'da Trablusgarp askerî valiliğine tayin edildi ve bir denizaltıyla Misurata'ya çıktı. Bu sırada İtalyanlar'ın durumu kötüydü ve Trablusgarp'ta müdafaya çekilmişlerdi. Fakat Araplar da aynı şekilde karışıklık içindeydiler, kabileler kendi aralarında savaşıyorlardı. Bârûnî kabileler arasında birliği sağlamayı başardıysa da 1917'de İtalyanlar'a mağlûp oldu. Milliyetçiler Wilson prensiplerinin etkisinde kalarak Trablus Cumhuriyeti'ni kurdular. İtalyanlar 1 Haziran 1919'da bu cumhuriyete devlet statüsü verdiler. Batı Cebel'de bir Berberî emîrliği kurma sevdasında olan Bârûnî kaypak tutumu sebebiyle 1921'de Trablusgarp'tan uzaklaştırıldı. Bir müddet Avrupa ve Hicaz'da dolaştıktan sonra Sultan Saîd b. Teymur'un daveti üzerine Maskat'a gitti ve 1938'de geniş yetkilerle müste-

Süleyman
Paşa

şar tayin edildi. Burada hastalanıp Bombay'a gitti ve orada öldü. İbâziyye mezhebine mensup olan Bârûnî'nin *el-Ezhârû'r-riyâziyye fi e'immeti ve mülûki'l-İbâziyye* adlı eseri 1324'te Kahire'de yayımlanmıştır. Ayrıca bir divanı vardır.

BİBLİYOGRAFYA :

Serkis, *Mu'cem*, I, 515; Ziriklî, *el-A'lam*, III, 192; Kehlâle, *Mu'cemü'l-mu'ellifin*, IV, 268-269; Ali Yahyâ Muammer, *el-İbâziyye fi'l-Cezâ'ir*, Kahire 1399/1979, bk. İndeks; Ammâr Tâlibî, *Âşâru İbn Bâdis*, Beyrut 1403/1983, IV, 149-150; Celâl Yahyâ, *el-Âlemü'l-'Arabîyyü'l-hadîs*, Kahire 1985, II, 633; *el-Kâmûsü'l-İslâmî*, I, 253-254; OM, XIV/8 (1934), s. 392-396; a.e., XVIII/10 (1938), s. 563-564; XX/5 (1940), s. 326-327; L. Veggia Vaglieri, "al-Bârûnî", *El*² (İng.), I, 1070-1071.

DİA

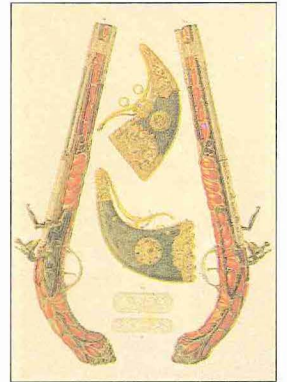
BARUT

Arapça'da *neft* kelimesiyle ifade edilmiş de bazı Arap ülkelerinde barut kelimesi de kullanılmıştır. Menşei halen karanlık olan barut kelimesine muhtemelen ilk defa İbn Baytâr'ın (ö. 1248) *el-Câmî li-müfredâtı'l-edviye ve'l-ağ-ziye* adlı eserinde yer verilmiştir. Daha sonra İbn Fazlullah el-Ömerî'nin (ö. 1348) *et-Ta'rîf bi'l-muştalahi's-şerîf* inde geçen kelime Türkçe'de de kullanılmış, Farsça'ya ve bazı Balkan dillerine Türkçe'den geçmiştir.

İlk defa Çinliler tarafından bulunduğu, XII. yüzyılda bütün Asya kıtasına, bir süre sonra da Avrupa'ya yayıldığına dair yaygın bir kanaat vardır. Bununla beraber ilk defa nasıl kullanıldığı, kimin tarafından geliştirildiği, hatta kıtalar arasında nasıl yayıldığı hakkındaki bilgiler azdır. Barutun insan toplulukları üzerindeki etkisi büyük oldu. Barut toplumların ve devletlerin yapısını değiştirdiği gibi orduların güçleri de onu kullanan devletlere göre arttı. Gemilerde kullanılması,

top atışlarının farklı şekiller almasına ve deniz kıyısındaki devletlerin siyasetlerini değiştirmelerine yol açtı. Barutun İslâm âlemine girişi ve ateşli silâhlarda kullanılması, Türk tarihi içinde belirli merhaleleri de beraberinde getirdi. Silâh sanayiinin gelişmesi, çok değişik büyüklük ve ağırlıkta silâhların kullanılmaya başlanması, siyasi tarih kadar devletlerin iktisadî yapısına, hatta hukuk kavramlarına da tesir etti.

Barutun kullanılması büyük ölçüde Haçlı seferlerinden sonra gelişme gösterdi. Doğu ile Batı âlemlerinin birbirini tanımada önemli rol oynayan bu seferler sırasında İslâm dünyasında yaygın olan barut, kale kuşatmalarında hem kuşatan hem de kuşatılanların büyük ölçüde işine yaradı. Batı âlemi bu patlayıcı maddenin gücünü İspanya'daki Endülüs Emevî Devleti aracılığı ile öğrendi. Askerî alandaki kullanımı kısa zamanda giderek artan barutun kimyevî özellikleri de dikkati çekti ve nereden, nasıl kullanılması gerektiği hususunda simyacılar, fizikçiler ve mühendisler faaliyete geçirildi. Bizans İmparatorluğu zamanında kullanılan ve *grégeois* diye adlandırılan ateşin bir özel kimya birleşiminden meydana gelen barut çeşidi olduğu ileri sürüldü (bk. ATEŞ-i RÜMÎ). Ancak barutun çeşitli silâhlarda başarıyla kullanılması İslâm dünyasında daha yaygındır. XIII. yüzyılda kömür, kükürt ve güherçileden meydana gelen "kara barut" ise (bk. BARUTHÂNE-i ÂMİRE) çok daha hızlı bir şekilde yayıldı. Şehir kuşatmaları sırasında surların altında açılan dehlizlere yerleştirilen bu patlayıcı madde kuşatılanların gücü üzerinde olumsuz hava meydana getirdi. Barutu en iyi tanıyan ve kullananların başında Anadolu Selçukluları geliyordu. Çünkü kısa süre içinde Karamanoğulları top imalinde ileri gittiği gibi ele geçirilen kalelere neft

Pistov ve
barutlukları
(İÖ Ktp.,
Album,
nr. 91.005)

XVIII. yüzyıla ait barutluk (TSM, Silâh bölümü)

atıcılar, zenberekçiler ve topçular koydukları da bilinmektedir.

İslâm âleminde barutun yaygınlaşması Osmanlı Devleti zamanında hızlandı. Kısa sürede kuvvetli bir devlet kurmayı başaran Osmanlılar fetihlerde silâh olarak toptan çok faydalandılar. İlk defa Kosova Meydan Muharebesi'nde (1389) kullanıldığı ileri sürülen topun daha önce Orhan Gazi zamanında kullanıldığı da nakledilmektedir (İbn Kemâl, II, 139, 163). 1453'te İstanbul'un fethi sırasında Türkler geliştirdikleri ileri teknik sayesinde büyük toplar döktüler ve uzun süre Avrupa devletlerine karşı üstünlüklerini korudular. Tüfeğin icadı ve kısa zamanda yayılmasından sonra barutun kullanım alanı daha da genişledi. Bilhassa Yavuz Sultan Selim zamanında Osmanlı ordusunda tüfekli askerler önemli yer tuttu. Bu arada topçuluk alanında yapılan yenilik ile sabit toplara paralel olarak hareket eden top sistemi de geliştirildi.

İslâm dünyasında ateşli silâhların kullanımında Memlûk Devleti'nin özel bir yeri bulunmakla birlikte, Memlûkler topçuluk konusunda Osmanlılar'la boy ölçüşemediler. Silâh yapımında Kansu Gavri devrinde bir reform teşebbüsünde bulunulduysa da herhangi bir ilerleme sağlanamadı. Bir taraftan Akdeniz'e, diğer taraftan da Kızıldeniz yolu ile Hint Okyanusu'na açılan bu devletin denizlerde ve kara taraflarında ateşli silâhlara büyük ihtiyacı olmakla beraber maden azlığı ve kullanacak yetenekli insanların bulunmaması sebebiyle silâh üstünlüğü devamlı olarak geriledi. Mısır'ın Osmanlı topraklarına katılması ise dünya siyasetine ve silâh üretimine değişik bir yön verdi.

İran topraklarında kurulan devletler, ateşli silâhların ve bu arada barutun

kullanılması hususunda Batılı devletlere başvurdular. Meselâ Akkoyunlu Hükümdarı Uzun Hasan zamanında Venedik Cumhuriyeti'nden topçu ustaları çağırıldı ve askerî alanda bir yenilik yapılması istendi. Fâtih'in Otlukbeli Zaferi'nden sonra Doğu tehlikesi bertaraf edildiyse de XVI. yüzyılda İran şahları da bu siyasetlerinden vazgeçemediler. Ancak topçuluk için yaptıkları bir dizi teşebbüslere rağmen Osmanlılar'a karşı üstünlük sağlayamadılar. Osmanlılar sınır boylarındaki kale ve palankalara silâhlı savunma aletleri koydular. Hatta Hindistan'a ve silâh yardımı isteyen diğer bazı İslâm ülkelerine silâh uzmanları yolladılar. Osmanlı topçuluğu bilhassa madenlerin bulunduğu yörelerin ele geçirilmesinden sonra büyük bir hamle içine girdi. Baruthânelerin kurulması ve işletmeye açılması, yeni iş alanlarını da beraberinde getirdi. Başta İstanbul olmak üzere imparatorluğun çeşitli yerlerinde kurulan baruthâneler çok sıkı kayıtlar altında çalıştırıldı. "Tophane" denilen top döküm ve tamir yerleri devletin büyük bir titizlikle koruduğu yerlerdi. Edirne'den başka Gelibolu'da da kurulan baruthâne, bilhassa Rumeli fetihlerinde ve bu arada deniz harekâtında çok yararlı görevler üstlendi.

Ateşli silâhlar XVI. yüzyılın ikinci yarısından sonra hızla yayıldı. Gerek dışarıya karşı gerekse iç isyanların bastırılmasında barutun kullanılmasının büyük tesiri oldu. İsyanların etkili olmasının da barutun kullanılmasından kaynaklandığını söylemek mümkündür. Bütün bu iç ve dış çekişmeler devletin malî durumunu sarsmakla beraber yeni birtakım buluşları da beraberinde getirdi. XVII. yüzyılda devleti uzun süre uğraştıran Abaza Hasan Paşa İsyanı'nın bastırılmasında güçlü silâhların devlet kuvvetlerinde kullanılmasının büyük rolü oldu. Aynı asırda devleti uğraştıran başka isyanlar çıkmakla beraber âsiler uzun süre dayanamadılar.

Donanmada da kullanılmaya başlanan ateşli silâhlar, XVI. yüzyılda Akdeniz'de oluşturulan Osmanlı gücünün en önemli özelliği idi. Çeşitli gemilerde kullanılan toplar, Venedik donanması başta olmak üzere Akdeniz'de dolaşan ileri teknolojiye sahip gemilere karşı Türk üstünlüğünü tanıttı. XV. yüzyıl ortalarında başlayan bu üstünlük 1571 İnebahtı Deniz Savaşı'na kadar devam etti. İnebahtı bozgunu devletin deniz politikasında temel

den bir değişikliğe yol açtı. Başta İngiltere ve Hollanda olmak üzere Avrupa devletlerinin, gemi çeşitlerinde yenilik yapmaları ve büyük gemileri gerek ticaret gerekse askerî alanda kullanmaları Osmanlı Devleti'nin gerilemesine yol açtı. Artık eski tersaneler ve buralarda yapılan gemiler çağdaş olmaktan uzak kaldığı gibi değişik ve gelişmiş silâh türlerinin de devreye girmesi Türk dünyasını tehdiye başlattı. Yeniliklere uzak kalmayın bedelinin ödendiği ilk örneklerden birisi, yirmi beş yıl devam eden Girit Savaşı'dır. Çok defa deniz muharebelerinde üstün gelen Venedik donanması bu sırada Çanakkale Boğazı'nın önünü kapattı ve İstanbul'un tehlike içinde bulunduğu haberini yaydı. Osmanlılar tehlikeden, kara tarafından gerçekleştirilen top atışları sayesinde kurtuldular. Bu bombardımanlardan Venedik kaynaklarında sitayişle bahsedilmektedir. Fakat başta Avusturya olmak üzere Avrupa cephesinde bir dizi yenilikler birbirini takip ederken Osmanlı Devleti'nde gerileme başladı. Denizlerde devam eden başarısızlıkların sebeplerinden biri ateşli silâh alanında yeniliklere ayak uydurulamayıydı. Bununla beraber bazı devlet adamları kötü gidişi durdurmak için bir dizi tedbir almaktan geri kalmadılar. Bilhassa XVIII. yüzyılda ülkenin içinde bulunduğu askerî buhranı çözmek için harp okullarında köklü yenilikler yapıldı. Kara ve Deniz Harp akademilerinin çekirdeği sayılan bu okulların kurulma teşebbüslerinden sonra geleneksel sınıflara bir canlılık verilmesi yolunda çabalar gösterildi. Ancak harp meydanlarında birbirini takip eden yenilgiler, devlet kademelerinde belirgin bir yılgınlığın doğmasına yol açtı. XIX. yüzyılda ise Avrupa'dan teknik yardım istendi ve Prusya'dan uzmanlar getirtildi. Moltke başkanlığında gelen bu uzmanlar, geçici bazı başarılarla rağmen, XIX. yüzyılın sonundaki ve bilhassa asrımızın başındaki savaşlarla Balkan savaşları ve I. Dünya Savaşı'ndaki bir dizi yenilgiyi ve devletin parçalanmasını engelleyemedi. İstiklâl Harbi sırasında Türk topçuları müstesna bir başarı gösterdiler. Cumhuriyet'in kurulmasından sonra tophâne ve baruthânede birtakım yenilikler yapıldı. İstanbul Zeytinburnu'nda silâh fabrikası kuruldu, kışlalar genişletildi. Barutla kullanılan silâhlar II. Dünya Savaşı sırasında temelden değişiklik geçirilirse de silâhlanmada barut hâlâ ilk malzeme olma özelliğini korumaktadır.

BİBLİYOGRAFYA :

P. Rychart, *The History of the Present State of the Ottoman Empire*, London 1682, s. 375-377; İbn Kemâl, *Tevârîh-i Âl-i Osmân*, II. Defter, s. 139-163; Ziya Paşa, *Endülüs Târihi*, İstanbul 1280, II, 534-537; Ahmed Refik, *Osmanlı Devrinde Türkiye Madenleri 967-1200*, İstanbul 1931, tür.yer.; Marsigli, *Osmanlı İmparatorluğunun Askeri Vaziyeti*, tür.yer.; F. Braudel, *Le Méditerranée et le Monde Méditerranéen à l'époque de Philippe II*, Paris 1949, tür.yer.; O. Laskowski, *Infantry Tactics and Firing Power in the XVI th. Century* (trc. Teki Historyczne), London 1950, IV, 106-115; W. Y. Carman, *A History of Firearms*, New York 1955, tür.yer.; D. Ayalon, *Gunpowder and Firearms in the Mamluk Kingdom*, London 1956, tür.yer.; Muzaffer Erendil, *Topçuluk Tarihi*, Ankara 1988, tür.yer.; Fevzi Kurtoglu, "Hadım Süleyman Paşa'nın Mektupları ve Belgrad'ın Muhararası", *TTK Belleten*, IV (1940), s. 53-87; Talat Mümtaz Yaman, "Küre Bakır Madenine Dair Vesikalar", *TV*, I (1941), s. 269-270; Usame Ânûti, "Hel İhtere'a'l-'Arab el-Bârûd", *el-Ebhâs*, XX/3, Beyrut 1967, s. 293-302; Y. R. Önen, "Osmanlılar Devrinde Bor'da Barut Fabrikaları", *TEİD*, sy. 5 (1962), s. 21-23; Salih Özbaran, "Osmanlı İmparatorluğu ve Hindistan Yolu Onaltıncı Yüzyılda Ticaret Yolları Üzerinde Türk-Portekiz Rekabet ve İlişkileri", *TD*, sy. 31 (1978), s. 65-146; Skender Rıza, "Osmanlı Tarihinde Rumeli Madenleri ve Darphanelerine Dair Mütalaalar (XV-XVII. yy.)", *I. Milletlerarası Türkoloji Kongresi Tebliğleri III*, İstanbul 1979, s. 244-253; Halil İnalçık, "Military and Fiscal Transformation in the Ottoman Empire, 1600-1700", *Ar.Ott.*, VI (1980), s. 283-337; R. C. Jennings, "Firearms, Bandits and Gun-control: Some Evidence on Ottoman Policy Towards Firearms in the Possession of Reaya from Judicial Records of Kayseri 1600-1627", *a.e.*, VI (1980), s. 339-358; G. S. Colin v.dğr., "Bârûd", *EI²* (İng.), I, 1055-1069; a.mlf. v.dğr., "Bârûd", *UDMI*, III, 876-911; W. Floor, "Bârûd", *Elr.*, III, 838-839.

MAHMUT H. ŞAKIROĞLU

BARUTHÂNE

Osmanlı döneminde
devletin barut ihtiyacını
karşlamak üzere
çeşitli şehirlerde kurulmuş
müesseselere verilen genel ad.

Baruthâneleri devrin barut yapılan fabrikaları olarak kabul etmek gerekir. Bu sebeple baruthâneleri Osmanlı mimarisinin tophâne, tersane vb. belli başlı sınaî yapıları arasında saymak mümkündür. Birçok bölümden meydana gelen baruthâneler ham maddelerin dibek, havan veya çarhlarla (çark) ezilerek toz haline getirildiği çarhhâne, güherçilenin yıkanıp eritildiği havuzlar, kurutma işlemlerinin yapıldığı sergi, ham maddelerin kaynatıldığı soba, eritilerek kalıplara dö-

küldüğü kalhâne, silindirden geçirildiği silindirhâne, elendiği kalburhâne gibi kısımlara sahiptir. Baruthâneler ekseriyetle kâgir, bazan kubbeli yapılardan müteşekkildir. Yapılan tesbitlere göre Anadolu'da İzmir'de, Rumeli tarafında Gelibolu, Selânik, Belgrad, Budin ve Tımsıvar'da, Afrika kıtasında Kahire'de ve Ortadoğu'da Bağdat'ta baruthâneler kurulmuştur. Fakat bunların en önemlisi, İstanbul'da bulunan ve Baruthâne-i Âmi-re adıyla anılan müessesedir. M. Erdoğan'ın araştırmalarına göre Belgrad ve İzmir baruthânelerinin sadece adları bilinmektedir. Buna Budin ile Tımsıvar da eklenebilir. Selânik, Gelibolu, Bağdat ve Kahire baruthâneleri hakkında ise arşiv belgelerinden bilgi edinilmektedir.

Budin Baruthânesi. Budin Beylerbeyi Sokullu Mustafa Paşa (ö. 1578) tarafından yaptırılmıştır. Tuna'ya yakın bir yerde bulunan bina, civarındaki Veli Bey Kaplıcası'nın bir bentte toplanan suları ile çalışırdı. Evliya Çelebi baruthânede on iki çarh bulunduğunu, bunlara bağlı kolların tunç havanlarda siyah barutu dövdüğünü, ancak yaz sıcaklığında patlama tehlikesine karşı faaliyetini durdurduğunu yazmaktadır (*Seyahatnâme*, VI, 249). Baruthâne binası daha sonra Kraldeğirmeni adıyla faaliyetini sürdürmüş ve burçlarına sivri külâhlar yapılmıştır (Ayverdi, s. 102). Baruthâneye 1570'li yıllarda yıldırım isabet etmiş, meydana gelen patlama sonunda çevrede büyük tahribat olduğu gibi Mustafa Paşa'nın Tuna üzerine yaptırdığı köprü de üç yerinden yıkılmış, hatta etraftaki bağ ve bahçeler dahi zarar görmüştür.

Selânik Baruthânesi. Bir arşiv belgesine göre (BA, MAD, nr. 7622, s. 24), 23 Receb 1074 (20 Şubat 1664) tarihli bir yazı ile Selânik'te barut yapımı için bir mü-

essese kurulması istenmiş, bunun üzerine Söğütlü suyu adındaki akarsu kenarında Müftüdeğirmeni denilen yerde bir baruthâne yapımı uygun görülmüştür. Selânik kadısı ile Selânik barut mübaşiri Mehmed Ağa'nın nezareti altında kurulan bu baruthâne XVIII. yüzyıl ortalarında yanmış, fakat az sonra tekrar ihya edilmiştir. 1199 Şâban başlarında (Haziran 1785) yazılan bir hükme göre buranın kükürt ihtiyacı Ohri kazasının beş köyünden sağlanıyordu. III. Selim'in (1789-1807) saltanatının ilk yıllarında baruthânenin su yolları tamir edilmiştir. 1877 yılına ait bir kayıttan öğrenildiğine göre (BA, MAD, nr. 7829, s. 59) bu sıralarda barut çarhları ile diğer aletlerin çoğu kırılmış ve binası ise âdetâ harabeye dönmüştü. Tesislerin tamir ve iyası için Baruthâne Nâzırı İsmail tarafından girişimde bulunulmuş ve bir mimar tarafından da keşfi yapılmıştır.

Gelibolu Baruthânesi. Şehrin doğusunda Okmeydanı mevkiinde, Hamza Bey Limanı'na hâkim bir yerde bulunuyordu. M. Erdoğan'ın tahminine göre Gelibolu Baruthânesi'nin esası Yıldırım Bayezid devrinde kurulmuş olmalıdır. Donanmanın barut ihtiyacını karşılayan bu tesisin III. Ahmed (1703-1730) devri ortalarında, etrafını çeviren duvarın yeniden yapılması ile ilgili bazı girişimler olmuştur. Hatta masrafın fazla gösterilmesi yüzünden hassa mimarlarından birinin gönderilerek yeni bir keşif yapılması uygun görülmüştür. 1191 (1777) ortalarında Gelibolu Baruthânesi'nin yılda 2000 kantar barut yapabilmesi için çarhların ikiye çıkarılması kararlaştırılmıştır. 9 Rebülevvel 1185'te (22 Haziran 1771) (BA, MAD, nr. 7924, s. 18/a) Midilli Kalesi'ne buradan 50 kantar barut gönderilmesi istenmiştir. Gelibolu Baruthânesi'nin güherçilesi Uzuncaâbâd ve Hasköyü kazalarından sağlanıyordu. 1218 Safer sonlarında (Haziran 1803) tesisin nâzırı Hacı Ahmed Efendi tarafından verilen bir arzuahden üç çarhın eskimiş ve kullanılmaz durumda olduğu ve perдахhânenin ise kısmen tamininin gerektiği öğrenilmektedir.

Bagdat Baruthânesi. Şeyh Ömer Kapısı'nda Tenbelhâne denilen yerde idi. Çarhları hayvan gücüyle döndürülen baruthânenin kömürü, Diyâle kenarındaki mîrî ormanlardan kesilen kavaklardan sağlanıyordu. Güherçile ise Tâk-ı Kısra'nın karşı kıyısındaki çorak araziden elde ediliyordu. II. Mahmud'un son yıllarına doğ-

Budin'de Sokullu Mustafa Paşa Baruthânesi'nin XVIII. yüzyıl başındaki halini gösteren bir gravür (Ayverdi, s. 103, resim 21)

